

İZNİK MİMARÎ ESERLERİNDE HAT SANATI¹

Yrd.Doç.Dr. Mehmet MEMİŞ
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

İslam mimarisinde yazı, aynı zamanda bir süsleme unsuru olarak önemli yer tutmaktadır. Özellikle kitabe tarzında yazılanlar, üzerinde buldukları yapıların tarihleri ile ilgili en sağlam belge niteliği taşımaktadırlar. Osmanlı mimarisinin ilk örneklerini oluşturan İznik yapılarında bulunan kitabeler ise, bu özelliklerinin yanında hat sanatının gelişme seyrine de ışık tutar niteliktedir. Bu makalede hat eserlerinin okunuşları yanında, yazı özellikleri, ölçüleri ve resimleriyle bugünkü durumları da verilerek tespitleri yapılmış, bu yapılarla ilgili bazı tereddütlü bilgiler kitabelerdeki kayıtlarla karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İznik, hat, kitabe, mimari eser

ABSTRACT

The Calligraphy on the Architectural Works in Iznik

The calligraphy works have an important role in Islamic Architecture as a decorative element. Ones especially written in the style of epigraph have most reliable documental value related to the history of the structure. The epigraphs on the structures in Iznik that make up the first examples of Ottoman architecture, shed light on the development process of calligraphy as well. In this article, writing specifications, dimensions and pictures with the present appearances in addition to the readings of calligraphy works are shown. Some questionable information associated with these structures have been compared with the records in the epigraphs.

Key Words: Iznik, calligraphy, epigraph, architectural work

GİRİŞ

İznik 731/1331 tarihinde Orhan Gâzi zamanında ele geçirildikten² sonra, Osmanlı mimarisinin ilk önemli örnekleri de burada inşa edilmiştir. Asırlar boyu hizmet veren bu eserlerden bazıları 1930'lu yıllar ve sonrasında, yol açma gibi basit bahanelerle kısmen veya tamamen ortadan kaldırılmışsa da, günümüze gelebilenler İznik'teki Osmanlı kültür mirasının canlı örneklerini oluşturmaktadırlar.

¹ Bu makale 5-7 Eylül 2005 tarihinde gerçekleştirilen Uluslar arası İznik Sempozyumunda, "İznik Mimari Eserlerinde Hat Sanatı" başlığıyla sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmesi ile hazırlanmıştır.

² Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1999, c. I, s. 72; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmet Atâ, İstanbul, 1329, c. I, s. 148; Güneş, Ahmet, "İznik", *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 545

Binaların kapı üzerlerine, cephelerine, mezar taşlarına yazılan, genellikle kabartma veya oyma şeklindeki celf yazılara kitabe denilmektedir.³ Kitabe kavramı eserin kim tarafından hangi tarihte ve niçin yapıldığını, hangi ustaların çalıştığını, gördüğü tamir ve tadil faaliyetlerini belirten bir kavramdır⁴. Türk-İslam sanatında mimarının ayrılmaz bir parçası durumunda olan hat eserleri, çoğu zaman yapıların inşa veya tamir edildikleri dönemlere ait tarihi belge niteliğindeki kitabeler şeklinde, bazen de gerek yapım aşamasında gerekse sonradan yapılara ilave edilen süsleme unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki şekliyle de İznik'teki Osmanlı mimari eserlerinde, hat sanatının önemli ölçüde yer aldığı görülmektedir. Halen ayakta olanların yanında, Orhan Gazi Camii, Hacı Hamza Bey Mescidi ve Türbesi, İbrahim Paşa İmareti, Hacı Mehmet Bey Çeşmesi gibi, yapıları günümüze ulaşamayan bazı eserlerin inşa kitabeleri ise İznik Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Şehirde kitabeleri bakımından zengin, önemli tarihi mezar taşları ve sandukaları da bulunmaktadır. Ancak ayrı bir çalışma konusu olabilecek miktardaki bu eserler bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

Türk hat sanatının tarihî seyirindeki gelişmelere de ışık tutacak nitelikte olan, çoğu kitabe şeklindeki hat eserleri, kronolojik olarak İznik'teki şu yapılar da görülmektedir:

1- HACI ZEYNEL (HACI ÖZBEK) CÂMİİ

Lefke Kapısı'na giden ana caddenin kuzeyinde yer alan cami, tarihi bilinen ve kitabesi de günümüze ulaşan en eski Osmanlı eseridir⁵. Kurtuluş savaşının zor günlerini atlatan bu yapının son cemaat yeri yol genişletilmesi sebebiyle 1959 yılında yıktırılmış, kuzey duvarı tahrip edilerek yerine yenisi yapılmıştır⁶. Bu kısımdaki esas giriş pencere haline dönüştürülmüş, inşa kitabesi de buradan alınıp mihrabın batı tarafındaki pencere içine yerleştirilmiştir (resim-1). 0.45 x 0.41 m. ölçülerindeki, 734/1333-34 tarihli üç satırlık celf sülüs kitabe hem hat sanatı hem de taş işçiliği bakımından zayıf olmakla birlikte bilinen ilk Osmanlı kitabesi olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Mermer üzerine kabartma olarak hakkedilmiştir. Zemini koyu yeşil, yazıları sarı renkle boyanmış⁷ olan kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

1. عمر⁸ هذه المسجد المبارك

³ Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, 1989, s. 1144; Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983, c. II, s. 284; Komisyon, *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*, MEB, İstanbul, 2000, s. 1703

⁴ Önkâl, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992, s. 17.

⁵ Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul, 1966, c. I, s. 163,167; Eyice, Semavi, "Hacı Özbek Camii", DiA, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 492

⁶ Aslanapa, Oktay, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, MEB, 1977, s. 17.

⁷ Abdülhamit Tüfekçioğlu 02 Temmuz 1995 tarihli incelemesinde yazılarında yeşil renge boyandığını belirtmektedir (*Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, 2001, s. 18)

⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1986 yılında yayınlanan, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler isimli kitapta (c.IV, s. 205) A.Y.Ocak imzasıyla, kitabenin bu kısmı عمر şeklinde kaydedilmiştir. Kitabenin aslında ise هذه kelimesi bulunmamaktadır. Baştaki (ع) harfinin altında bulunan harf, aynı harfin boşluklarda süsleme amacıyla kullanılan küçük şeklidir.

2. خالصا مخلصا لوجه الله تعالى

3. حاجی ذینل⁹ ابن محمد¹⁰ تاریخه فی سنة اربع¹¹ ثلاثین و سبعاً

1. 'Amera hâzihi'l-mescide'l-mübârek

2. Hâlisân muhlisân li vechi'llâhi te'âl

3. *Hacı Zeynel(?) ibni Muhammed. Târîhuhû fî seneti erba'a selâsîne ve seb'î mie.*

Kitabe metninde Muhammed oğlu Hacı Zeynel(?)in, hâlis ve temiz niyetle Allah'ın rızasını isteyerek bu mübarek mescidi 734 senesinde imar ettiği belirtilmektedir.

2- ORHAN GÂZİ İMÂRET CÂMİİ

İznik'in fethinden hemen sonra Yenişehir Kapısı dışında yapılmış olan Orhangazi Câmii bugün mevcut değildir. Kazılarda meydana çıkarılan planı Osmanlılarda ilk defa uygulanan ters T biçiminde, zaviyeli câmiler plan şemasına sahip bir yapı olduğunu göstermiştir¹². 1963 Temmuz'unda Prof. Dr. Oktay Aslanapa idaresinde yapılan kazıda, diğer kalıntıları yanında kitabesi de araziye dağılmış parçalar halinde bulunmuştur.¹³ Kitabe bir kısmı eksik olarak ve parçaları bir beton blok üzerinde yeniden birleştirilmiş haliyle İznik Müzesi'nde

⁹ Kitabedeki bu ismi araştırmacılar çoğunlukla **Hacı Özbek bin Muhammed** şeklinde okuduklarından cami de daha çok bu isimle tanınmıştır. A. Saim Ülgen bu yapıyı **Çarşı Mescidi** adıyla ele almış, kitabedeki banî ismini de okunuşunu vermeden حاجی اذنيك şeklinde kaydetmiştir ("*İznik'te Türk Eserleri*", *Vakıflar Dergisi*, sy. I, Ankara 1938, s.56). Memduh Turgut Koyunluoğlu (*İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935, s.162) زينل ابن محمد (**Zeynel İbn-i Muhammed**) şeklinde okumuş, yapıyı da **Hacı Zeynel Mescidi** adıyla zikretmiştir. Doğrusu ancak bu ismin başka yazılı belgelerde ortaya çıkmasıyla anlaşılabilir. Ancak baştaki harf (ذ) yerine (ز) yazılmakla birlikte Koyunluoğlu'nun okuyuşu daha doğru görünmektedir. Nedenleri ise:

1-Kelimenin sonundaki harf (ك) değil (ل) harfidir. Sülüs Hattı kurallarına göre çanak eğimi (ل) harfininkine uygun olduğu gibi, zeminde yer olmasına rağmen (ك) harfinin hemzesi (ة) de konulmamıştır. Birinci satır sonundaki (ك) harfi ile karşılaştırıldığında fark daha açık görülmektedir ki bu kelimenin (اذنيك) şeklinde okunması mümkün görülmemektedir.

2-(ا) harfi (اذنيك) kelimesine değil, üzerindeki (بن) kelimesine ait olabilir. Aslında burada (ابن) şeklinde yazılması Arapça bakımından uygun olmamakla birlikte birinci satır başında (هنا) olması gereken kelime de (هذه) biçiminde yazılmıştır. Burada olduğu gibi, istifli yazılarda bazen harflerin yerleri farklı algılanabilmektedir.

3-Her ne kadar (بنل) harfleri altında olması gereken noktalar konulmamışsa da (بنل) harfleri üzerinde (ذ) harfininkinden başka bir nokta daha bulunması kelimenin (اذنيك) şeklinde okunmasına aykırıdır.

4-XIV. asır Osmanlı Türkçesi'nde seslilerin kullanımı düzenli bir biçimde olmamakla beraber, bu kelimenin Özbek şeklinde okunabilmesi için elif harfinden sonra bir vav (و) harfinin de yazılması gerekirdi.

5-Her iki okuyuş şeklinde de, burada yazılmış olan (ذ) harfinin aslında (ز) olması gerekir. Kaldı ki her iki harf içinde, yazının umumi dağılımına göre bu harf hem küçük hem de şekil bakımından bozuktur. Burada ya bir hata yapıldığı yada harfin unutulmuş sonradan telafi edilmeye çalışılmış olabileceği aklı gelmektedir.

¹⁰ Burada **fi** harfi cerinin sağa doğru giden uzantısının **Muhammed** (محمد) isminin **Ha** harfine birleştirilmesi (ilk satır başındaki ayn harfinin açık olması gereken ağız kısmının birleşik bırakılması gibi) bir oymacılık hatası olsa gerektir. **Mim** harfinin **Fe** ile birleşmesi de öyledir. Aslında **Mim** ile **Ye** harfleri birbirini keserek devam etmesi gerekirdi.

¹¹ Memduh Turgut Koyunluoğlu bu kelimeyi السبع şeklinde kaydetmiştir. (*İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935, s. 162)

¹² Aslanapa, a.g.e. s.19.

¹³ Ayverdi, a.g.e., c. I, s. 167; Aslanapa, "*İznik'te Türk Mimari Eserleri*", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul, 2004, s. 224-225

505 envanter numarasıyla muhafaza edilmektedir. Beş satır halinde celi sülüs hattıyla kabartma olarak mermerle hakkedilmiş olan kitabenin daha çok satır sonları eksiktir. Yazılı alanı 0.80 x 0.54 m. olup dış ebadı tam ölçülememektedir. Okunan kısımları şöyledir (resim-2):

1. امر هذه العمارة الشريفة السلطان(ا)...
2. اعلى اعلاه الله سلطان اورخان بن عثمان خلدالله
3. ملكه للخدمة زين الحاج والحرمين حاجي با(شا)...
4. وبركته اجرهما الله اجر المحسن(ين)ا)...
5. ربيع الاول واتمامها في شهر شوال المبارك لس(نة) خم(س)...

1. Emera hâzihî'l-'imârete'ş-şerîfete es-sultânü...

2. A'lâ a'lâhu'llâhü Sultân Orhan bin 'Osmân halledel'Ilâhu

3. Mülkehü li'l-hidmeti zeyni'l-hâc ve'l-haremeyn Hacı Pa(şa)...

4. Ve bereketehü ecrahüma'llahü ecra'l-muhsin(în)...

5. Rebî'a'l-evvelî ve itmâmuhâ fî Şehri Şevvâli'l-mübâreki lise(neti) ham(s)...

Kitâbenin tarih satırında senenin son rakamı olan *hamse* (beş), yapının başladığı *Rebî'u'l-evvel* ve tamamlandığı *Şevval* ayları okunmaktadır. Buna göre câmiin yapımı yedi ay sürmüştür. Yine kitâbede geçen “*Sultân Orhân bin 'Osmân*” ibaresinden de yapının, Orhan Gazi'nin sultan unvanını aldığı bir zamanda yapıldığı anlaşılmaktadır ki, Orhan Gâzi 726/1326 yılında babasının ölümü ile hükümdar olduğuna göre Hicri 735/1335 tarihi bu câmiin inşa tarihi olmalıdır.¹⁴

3- HACI HAMZA (ÇUKUR) CÂMİİ

ayasofya'nın karşısında, Lefke Kapısı'na giden ana caddenin kenarında (bugünkü belediye binasının yakınında), 746/1345-46 yılında inşa edilen Hacı Hamza Câmii ile hemen yanındaki 750/1349-50 tarihli Hacı Hamza Türbesi, ne yazık ki belediye tarafından 1930'lu yıllarda¹⁵ tamamen yıktırılmıştır¹⁶. Oktay Aslanapa eski resimlerine dayanarak caminin tek kubbeli olduğunu, eyvan biçiminde son cemaat yeri ve kalın kısa gövdeli bir minaresi bulunduğunu belirtmektedir¹⁷. Bu yapıların tarihi, mimarı ve yaptırını hakkında bilgi veren kitâbe-

¹⁴ Aslanapa, a.g.e., s.225-226 (Ekrem Hakkı Ayverdi, şehrin 250 m. kadar dışında yapılan bu câmiin daha şehre girilmeden sabit ordugah için basit ve ufak olarak yapılip, yine Orhan Gazi devrinde 735 veya 745 senelerinde tarihi hatraya hürmeten asıl ebadıyla tekrar yapılmış olmasını ihtimal dahilinde görmektedir. Ayverdi, a.g.e., c. I, s. 171)

¹⁵ Memduh Turgut Koyunluoğlu, camiiin 1924 yılında yıktırıldığını ve kitabesinin müzeye kaldırıldığını yazmakta (a.g.e., s.161), Semavi Eyice Taeschner'in 1927 de İznik'te yaptığı incelemeleri sırasında mescit ve türbeyi gördüğünü ve tarif ettiğini belirtmektedir (“*Hacı Hamza Bey Mescidi ve Türbesi*”, DİA., c. XIV., İstanbul, 1996, s. 479). A. Saim Ülgen ise türbenin yıkılmadan önce 1930 yılında çekildiğini belirttiği bir resmini yayınlamıştır (“*İznik'te Türk Eserleri*”, *Vakıflar Dergisi*, sy. I, Ankara, 1938, s.56).

¹⁶ Eyice, a.g.e., s. 479

¹⁷ Aslanapa, Oktay, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, MEB. 1977, s. 17.

leri ise İznik Müzesi'nde bulunmaktadır (resim-3).

Mescide ait 501 envanter numaralı, üstü kemerli, mermerle hâkkedilmiş dört satırlık celi sülüs kitabenin üst satırı ile kemer kavisi arasında kalan boşluk simetrik olarak düzenlenmiş rûmî motifleriyle tezyin edilmiştir. Kemerli kısımındaki ilk iki satırdan sonra gelen diğer iki satır öncekilere göre daha uzundur. Yüksekliği 1.06 m., genişliği 0.58 m. olan mermerle kabartma olarak hâkkedilmiş Arapça kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

1. رينا تقبل منا انك انت السميع العليم

2. امر بعمارة هذا المسجد المبارك الاعز

3. الاكرم قدوة الاعيان زين الحاج والحرم الحاج

4. حمزه بن اردمشاه احسن الله¹⁸ عواقبه في سنة ست و اربعين و سبع مائه

1. *Rabbenâ tekabbel minnâ inneke ente's-semî'u'l-'alîm*

2. *Emara bi 'imâreti hâzel-mescidi'l-mübâreki'l-e'azzi*

3. *el-ekremi kudvetü'l-a'yâni zeynü'l-hâcci ve'l-haremi el-hâcc*

4. *Hamza bin Erdemşah ahsena'llâhü 'avâkıbehû fî seneti sitte ve erba'îne ve seb'î mie*

Kitabeden bu mescidin, zamanın ileri gelenlerinden Hacı Hamza bin Erdemşah tarafından 746 (1345-46) tarihinde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

4- HACI HAMZA TÜRBESİ

Yukarıda belirttiği gibi Hacı Hamza Câmii'nin hemen yakınında bulunan ve onunla birlikte yıkılan Hacı Hamza Türbesi'nin kare gövde üzerine piramit külahlı bir yapı olduğu belirtilmektedir¹⁹. 0.50 x 0.41 m. ölçülerindeki kitabesi İznik Müzesi'nde 502 envanter numarasıyla kayıtlı olup yazılı kısımları zemini ile birlikte siyaha boyanmıştır (resim-4). Kabartma şeklinde mermerle hâkkedilmiş üç satırlık celi sülüs Arapça kitabenin metni ve okunuşu ise:

1. امر بعمارة المقام المبارك العبد الدارج

2. الى رحمة الله تعالى الحاجي حمزه بن المرحوم اردمشاه²⁰

3. تغمده الله برحمته وكان المعمار الحاجي على في سنة خمسون و سبع مائه

1. *Emera bi 'imâreti'l-makâmi'l-mübâreki el-'abdü'd-dâricü*

2. *İlâ rahmeti'llâhi te'âlâ el-hâcî Hamza bin el-merhûm Erdemşah*

3. *Teğammedehu'llâhu bi-rahmetihî ve kâne'l-mi'mâru el-hâcî 'Ali fî seneti hamsûne ve seb'u mie* şeklindedir. Kitabede bu makamın merhum Hacı Hamza bin Erdemşah'ın emriyle 750/1349-50 yılında yapıldığı ve mimarının da Hacı

¹⁸ Koyunluoğlu (a.g.e, s.161) kısmını İznik Müzesi'nde kaydetmiştir. (a.g.e, s.161)

¹⁹ Aslanapa, a.g.e. s. 17.

²⁰ Koyunluoğlu (a.g.e, s.161) ve Ayverdi (a.g.e, s.179) bu kelimeyi اردمشاه şeklinde okumuşlardır. Kitabede bu kısım kırık olmakla beraber cami kitabesindeki gibi اردمشاه şeklinde okumaya da müsaittir.

Ali olduğu belirtilmektedir ki bu zat ismi bilinen ilk Osmanlı mimarıdır.²¹ Oktay Aslanapa Hacı Hamza Câmî'nin de aynı mimarın eseri olabileceğini ileri sürmektedir²².

5- YEŞİL CÂMÎ

Adını zengin çinilerle süslü minaresinin renklerinden almış olan bu câmî, Osmanlı mimarisinin İznik'teki en önemli abidevî yapısıdır. Mimari kaliteleri ile gerek iç mekan gerek dış yapı olduğundan fazla büyüklük etkisi bırakmaktadır. Selçuklu mimarisinden Osmanlı üslubuna bir geçiş yapısı niteliğindeki²³ yapının yanında bulunan dârû'l-hadis medresesi ve imâreti sonradan harap olmuştur²⁴. Yeşil Cami'de iki adet inşa kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan biri son cemaat yerinden harime girişi sağlayan kapının üzerinde olup 0,57 x 1.50 m. ebadındadır. Üç satır halinde mermere kabartma şeklinde hakkedilmiş olan kitabenin celi sülûs hattı da devrine göre oldukça güzeldir (resim-5). Köşeleri rûmî motifleriyle tezyin edilmiş, zemini mavi, yazı ve motifleri yeşil renkle boyanmıştır. Metni ve okunuşu şöyledir:

1. بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه الحمد بنى و عمر هذه العمارة الشريفة خالصا لله تعالى فى زمن الملك الكبير
2. شهاب الدنيا والدين مراد بك بن مرحوم اورخان بك عفا الله عنهما و باجازته مولى المكرم المعظم مولانا
3. خيرالملة والدين خليل بن على الجندرى غفرالله لهما ولمن يصلى فيها و ذلك فى سنة ثمانين و سبعمائة والحمد لله وحده

1. *Bismillahi'r-rahmani'r-rahîm el-hamdü li-veliyihi'l-hamdü benâ ve 'ame-ra hâzihi'l-'imârete's-şerîfete hâlisân lillâhi te'âlâ fî zemeni'l-meliki'l-kebir*

2. *Şihâbi'd-dünyâ ve'd-dîni Murad Bey bin merhum Orhan Bey 'afa'llahü 'anhümâ ve bi-icâzetihî mevla'l-mükerremi'l-mu'azzam mevlânâ*

3. *Hayru'l-milleti ved-dîni Halil bin 'Ali el-Cenderi ğafara'llahü lehümâ ve li-men yusalî fîha ve zâlike fî seneti semânîne ve seb'ı mie, ve'l-hamdü li-llâhi vahdehû.*

Yukarıdaki metinde bu yapının, Orhan Bey oğlu Murad Bey zamanında, onun izni ile, 780/1378-79 yılında, Halil bin Ali el-Cenderî (Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa) tarafından yapıldığı belirtilmektedir.

Yeşil Cami'in ikinci kitabesi, çok zengin ve güzel mukarnas süslemeli sövelerle çerçevesel revak girişinin üzerindedir. Tek satır halinde, celi sülûs hattıyla mermere mahkuk bu kitabe 0.57 x 2.87 m. ölçülerindedir (resim-6). Sağ başındaki paftada:

بأنيه حاجى بن موسى

²¹ Ayverdi, Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri, İst. 1966, c. I, s. 179; Aslanapa, a.g.e., s. 17

²² Aslanapa, a.g.e. s.17.

²³ Aslanapa, a.g.e. s.18.

²⁴ Münir Aktepe, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, DİA., c. VIII, s. 215.

“Bânîyhi Hacı bin Mûsâ” şeklinde mimarın adı kayıtlıdır²⁵(resim-7). Bu zat Orhan Gâzi zamanında yine İznik’te faaliyet gösteren Hacı Hamza Türbesi’nin mimarı Hacı Ali’den sonra ismi bilinen ikinci mimardır²⁶. Kitabenin devamında ise:

امر ببناء هذا المسجد ملك العلماء والوزرا خيرالدين باشا نور مرقدہ سنہ ثمانین وسبعماً ووقع اتمامہ سنہ اربع و تسعين و سبعمايه

Emara bi-binâi hâze'l-mescidi melikü'l-'ulemâ ve'l-vüzerâ Hayrüddin Paşa nüvvira merkadühû sene semânine ve seb'ı mie ve veka'a itmâmühû senete erba'in ve tis'îne ve seb'ı mie cümleleri ile yaptırılan Hayreddin Paşa'nın ismi, yapının başlama tarihi (780/1378) ve tamamlanma tarihi (794/1391-92) belirtilmiştir. Câmiin inşası 14 yıl gibi uzun bir zamanda bitirilmiştir ki bunun sebebi 789/1387 yılında Halil Hayreddin Paşa'nın vefatıdır. İkinci kitabede de kendisinden *merhum* diye bahsedilmektedir. Vefatından sonra câmi oğlu Ali Paşa tarafından tamamlanmıştır²⁷.

Yeşil Câmi'in son cemaat yeri sağ pencere alınlığında ve mihrab üstünde bulunan, mermere kabartma olarak hâkkedilmiş müzeyyen (süslü) kûfi satırlar bu yazı türünün en güzel örneklerinden olup taş işçiliği bakımından da mükemmeldir. Pencere alınlığında rûmi ve geometrik desenler harflerin uzantısı şeklinde kullanılmıştır. Burada:

بسم الله الرحمن الرحيم *Bismillahi'r-rahmani'r-rahîm* (resim-8), yazı zemininin rûmî motifleriyle bezendiği mihrab üstündeki kitabede ise:

باسم الملك العلى العالى المتعالى *Bi'smi'l-meliki'l-'aliyyi'l-'âli'l-müte'âlî* (resim-9) cümlesi okunmaktadır.

6- NİLÜFER HÂTUN İMÂRETİ

İnşa kitabesinden anlaşıldığına göre I.Murad Hüdâvendigar tarafından anesi Nilüfer Hâtun adına 790 (1388) tarihinde yaptırılmış olan bu yapı Yeşil Cami'in kuzeybatısında yer almaktadır. Halen müze olarak kullanılan yapının giriş kapısı üstünde bulunan 0.48 x 1.50 m. ebadındaki üç satırlık celi sülüs kitabesi mermere kabartma olarak hâkkedilmiş, dört köşesi rûmi motifleriyle bezlenmiştir. Metni ve okunuşu şöyledir (resim-10):

²⁵ Kaynaklarda çoğunlukla bu camiin mimarı **Hacı Musa** olarak zikredilmiştir (Koyunluoğlu, a.g.e, s. 160; Ülgen, a.g.e, s. 58; Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, s. 255; Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, ts., s.243; Aslanapa, a.g.e, s. 17). Ancak kitabedeki kayıтта **Hacı bin Musa** şeklinde olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim merhum Ekrem Hakki Ayverdi'de bu şekilde kaydetmiş ancak dipnotta verdiği izahatta “Musa Hacı'nın oğludur” ifadesini kullanmıştır (a.g.e, s.319). Doğrusu “Musa oğlu Hacı” olmalıdır. Bilindiği gibi “**Hacı**” sıfatı Türk toplumunda isim olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca Zeki Sönmez, Ankara Çankırıkapı'da, bugünkü köprünün yerinde I. Murat Hüdâvendigar tarafından 777/1375 yılında yaptırılmış olan köprünün de bu sanatkarın imzası bulunan iki eserinden biri olduğunu belirtmektedir. Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde 44 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan dört satırlık köprü kitabesinin son satırında baba ismi yazılmaksızın yalnızca “Hacı” şeklinde kaydedilmiştir (Sönmez, *Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1995, s. 378).

²⁶ Ayverdi, a.g.e., s.319

²⁷ Ayverdi, a.g.e., s.319; Aslanapa, a.g.e. s.17.

1. امر ببناء هذه العمارة المباركة الشريفة لازالت معمورة الملك المعظم الخاقان المكرم
2. سلطان بن سلطان مراد بن اورخان خلدالله مملكته لوالدته المرحومة المغفورة ناشرة الخيرات سيدة المخدرات
3. نيلوفر خاتون تغمدها بالعرفان في اول جمادى الاولى لسنة تسعين وسبعماية

1. *Emera bi-binâi hâzihi'l-'imâreti'l-mübâreketi's-şerîfeti lâ zâlet ma'mûreten el-melikü'l-mu'azzam el-hâkânû'l-mükerrem*

2. *Sultân bin sultân Murâd bin Orhân halledel'illâhu memleketehû li-vâlidetihî'l-merhûmeti'l-mağfûreti nâşirati'l-hayrâti seyyideti'l-muhadderâti*

3. *Nilüfer Hâtûn teğammedehâ bi'l-ğufrâni fi evveli cemâziyyi'l-evveli li seti tis'îne ve seb'ı mie.*

İnşa edildiği dönemde şehir halkına, fakirlere, talebelere ve yolculara hizmet veren aşhânelerin elde kalan ilk ve en güzel örneklerinden olan bu imâret, daha önce harap bir vaziyette iken 1955'den sonra iyi bir restorasyon görmüş-tür²⁸.

7- İBRAHİM PAŞA İMÂRETİ

Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu, II. Sultan Murat'ın veziri İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olan bu yapı bugün mevcut değildir. İnşa kitabesi 500 envanter numarasıyla İznik Müzesi'nde muhafaza edilmektedir²⁹. 0.45x 0.84 m. ölçülerindeki üç satırlık mermer kabartma olarak hakkedilmiş celi sülüs kitabenin metni ve okunuşu şöyledir (resim-11):

1. بسم الله الرحمن الرحيم امر ببناء هذه العمارة الشريفة المباركة

2. الوزير الاعلم الاعلى ابراهيم باشا ابن المرحوم خيرالدين باشا دام ظلّه في

3. يوم الاثنين الثالث من جمادى الاخره سنة ثمان وعشرين وثمانمائة وتمامها في ثلاثين وثمانمائه

1. *Bismillahi'r-rahmani'r-rahîm. Emera bi-binâi hâzihi'l-'imâreti's-şerîfeti'l-mübâreketi*

2. *el-vezîru'l-a'lemü'l-a'delü İbrahîm Paşa ibnü'l-merhûm Hayriddîn Paşa dâme zilluhû fi*

3. *yevmi'l-isneyni's-sâlisi min cumâdi'l-âhire sene semân ve 'ısrîne ve semâni mietin ve temâmühâ fi selâsîne ve semâni mie.*

Kitabe metninden anlaşıldığına göre 3 cemaziyel-ahir 828 (22 Nisan 1425) tarihinde bir Pazartesi günü başlayan inşaat 830/1426-27 tarihinde tamamlanmıştır.

8- MAHMUD ÇELEBİ CÂMİİ

Ayasofya'nın 500 metre kadar güneyinde yer alan bu câmi, Sultan II. Mu-

²⁸ Ayverdi, a.g.e., s.328

²⁹ Bu kitabenin imaretin yıkılmasından sonra, batı tarafında bulunan İbrahim Paşa Türbesinin duvarına konulmak suretiyle kaybolmaktan kurtarıldığı belirtilmektedir. (Münir Aktepe, "Çandarlı İbrahim Paşa", DİA. c. VIII., s. 213.)

rad'ın veziri azamı İbrahim Paşa'nın oğlu olan Mahmud Çelebi³⁰ tarafından, 846/1442-43 tarihinde yaptırılmıştır. Bu bilgilerin kayıtlı olduğu, giriş kapısı üzerindeki üç satırlık celi sülûs kitabesi 0.45 x 1.80 m. ebadındadır (resim-12). Mermer üzerine kabartma olarak hakkedilmiş, zemini mavi renkle boyanmış kitabenin uzunca Arapça metni ve okunuşu şöyledir:

1. بنى هذا المسجد قرة عين الامارة وثمرة دوحه الوزارة (؟) صاحب الخيرات والمبرات و حاصب الغوايد (؟) والمسرات جبلى محمود لازالت خيراته متواليه

2. ودولته متعالیه ابن الصاحب الاعظم والناصب الافخم المرحوم السعيد والمغفور الشهيد ابراهيم باشا نورالله مضجعه زمان دولة الملك وآوان السلطان

3. ناصب رايات الهدى والايمان وخافض منابر الكفر والطغيان حافظ البلاد بسط الامن والامان مراد بن محمد خان خلد مملكته وابد دولته فى سنه ست و اربعين وثمانما يه هجرية والحمد لله وحده

1. *Benâ hâze'l-mescide kurrete 'ayni'l-emâreti ve semerate devhati'l-vezâreti(?) sâhibü'l-hayrâti ve 'l-müberrâti ve hâsibü'l-ğavâbidi(?) ve 'l-meserrâti Çelebi Mahmûd lâ zâlet hayrâtuhû mütevâliyeten*

2. *Ve devletuhû müte'âliyeten ibnü's-sâhibi'l-a'zami ve'n-nâsibi'l-efhami'l-merhûmi's-sa'îdü ve'l-mağfûrû's-şehîdü İbrahim Paşa nevvera'llahü madca'ahû zamâne devleti'l-meliki ve âvâni's-sultân*

3. *Nâsibü râyâti'l-hüdâ ve'l-îmâni ve hâfizu menâbiri'l-küfri ve't-tuğyâni hâfizu'l-bilâdi bastu'l-emni ve'l-emâni Murâd bin Muhammed Hân hullide memleketühû ve übbide devletühû fi seneti sittin ve erba'îne ve semâni mâyeh hicriyyeh ve'l-hamdü lillâhi vahdeh.*

Mahmud Çelebi Câmii, siva üzerine kalemişi tekniği ile yazılmış duvar yazıları yönünden İznik'teki en zengin yapıdır³¹. Alt ve üst pencereler arasında dört duvarı dolanan bir yazı kuşağı bulunmaktadır (resim-13/17). Koyu kiremit kırmızısı zemin üzerine beyazla, hat sanatında nadir görülen yatay eksenli müsenna şeklinde yazılmış celi sülûs ile, mihrabın sağındaki ön cephede بسم الله ile başlayan Esmâ-i Hüsnâ diğer üç duvarı dolanarak minberin arkasına kadar devam etmektedir. Elif, Lâm, Kef gibi dikey harflerin uzantıları alt ve üst satırı birbirine bağlamaktadır. Yazı kuşağının orta kesiminde devam eden daha açık kırmızı zemin üzerinde, mihrabın solundan başlayarak siyah renkle, Haşr Suresi'nin 10. ilâ 18. ayetleri yazılıdır. Araştırmamız sırasında görüştüğümüz, cami cemaatinden bazı kişilerin ifadesine göre, otuz beş yıl kadar evvel, yani yaklaşık 1976-1977 yıllarında yenilendiği anlaşılan bu yazıların³² zaten oldukça düşük seviyede olan

³⁰ Mahmud Çelebi II. Murat devrinde Çelebi sultan Mehmed'in kızı yani padişahın kızkardeşi Hafza Sultanla evlendirilmek suretiyle hanedana damat olmuş, Bolu sancak beyliğine kadar yükselmiştir. Vefatında İznik'te kendi yaptırdığı bu câmiin mihrabı önüne defnedilmiştir. (Münir Aktepe, "Çandarlı", DİA., c. VIII., s. 210)

³¹ Mahmud Çelebi Câmii'nde bulunan siva üzeri kalemişi tekniğindeki yazılarla ilgili değerlendirmeler için bkz. Tüfekçioğlu, a.g.e., 263.

³² Merhum Ekrem Hakkı Ayverdi incelemeleri sırasında, özellikle cami sağ tarafında bu yazıların bozuk olduğu için okunamadığını belirtmiş, kubbedeki yazılardan da hiç söz etmemiştir. (Osmanlı → →

sanat kıymetleri onarım sırasında tamamen kaybolmuştur. Sadece mihrab üstündeki *كلما دخل عليها زكريا المحراب* ayeti nisbeten şeklini korumuştur.

Camiin kubbe kasnağında da kûfi ve celî sülüs hatla yazılmış paftalar yer almaktadır (resim-18). Süslemeli veya yazılı dairelerle birbirine bağlanan bu paftalarda:

1- Mihrabın sağ üst tarafında, koyu kırmızı zemin üzerine kirli beyazla müzeyyen kûfi *بسم الله الرحمن الرحيم* (resim-19)

2- Mihrabın sol üstünde, rûmî süslemeli bir daireden sonra siyah zemin üzerine beyaz renk celî sülüsle (resim-18):... *انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر* (Tevbe-18)

3- Bunun solunda, yine rûmî motifleriyle süslü bir daireden sonra, koyu kırmızı zemine beyaz renk celî sülüsle (resim-18): ... *واقم الصلوة واتي الزكوة و لم* (Tevbe-18)

4- Daire içinde altı kollu yıldız oluşturan, kırmızı ile yazılmış altı adet *علي* ve bunun ortasında siyah zemin üzerinde yine kırmızı renkte *محمد* lafzı (resim-20)

5- Siyah üzerine beyaz renk celî sülüsle (resim-20):... *يخشى الله فعسى أولئك ان يكونوا من المهتدين* (Tevbe-18)

6- Koyu kiremit kırmızısı üzerine beyaz renk müzeyyen kûfi ile (resim-21):... *اجعلتم سقاية الحاج و عمارة* (Tevbe-19)

7- Siyah zemin üzerine altûnî renk celi sülüsle (resim-21):... *المسجد الحرام كمن آمن بالله واليوم الآخر وجاهد³³ في* (Tevbe-19)

8- Koyu kiremit kırmızısı üzerine beyaz renk celî sülüsle (resim-22):... *سبيل الله لا يستون عند الله* (Tevbe-19)

9- Rûmî kompozisyonlu bir daireden sonra, siyah zemin üzerine altûnî renk celî sülüsle (resim-23):... *وان الله لا يهدي القوم الظالمين اللذين آمنوا و هاجروا و جاهدوا في سبيل الله* (Tevbe-19,20)

10- Daire içinde kırmızı renkle (؟) *علي كل شئ قدير* (resim-20)

11- Koyu kırmızı zemin üzerine gri renkle müzeyyen kûfi (resim-23):... *باموالهم* (Tevbe-20) *و انفسهم اعظم درجة عند الله و اولئك هم*...

12- Daire içinde aynı renk kûfi yazıyla âyetin devamı olan *الفائزون* kelimesi ve kırmızı renk celî sülüs hattıyla da *علي خالفي* ibaresi kayıtlıdır (resim-23).

13- Kuşağın son paftasında siyah zemin üzerine beyaz renk celî sülüsle → →

Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, İst. 1972, c. II, s. 506). Duvarlardaki eski izlerden bilahare yazı ve süslemelerin aynı renklerle yenilendiği anlaşılmaktadır. Bir komisyon çalışması olan, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* adlı kitabın IV. cildindeki 10-08-1982 tarihli incelemede ise kubbe kasnağında ve pencere kemer yüzeylerinde bulunan kalem işi süslemelerden bahsedilmiş ancak yazılarıyla ilgili bilgi verilmemiştir (Ankara, 1986, s. 238).

³³ Aslında bu şekilde yazılması gereken kelime kubbedeki metinde *جه* şeklinde yazılmıştır.

(resim-19): بيشهرهم ربههم برحمة منه و رضوان و جنات لهم فيها نعيم مقيم خالدین فيها ابدان الله عنده اجر عظيم (Tevbe-21,22)

âyetleri yazılmıştır.

14- Bunlardan başka kasnaktaki yazı kuşağı ile kubbe göbeğindeki kalem işleri arasında kalan iç yüzeyde, dönüşümlü olarak eşit aralıklarla yerleştirilmiş beş adet armûdî celî sülûs kompozisyonunda المحراب عليها زكريا المحراب (resim-20), kare formunda çapraz düzenlenmiş beş adet ma'kili kompozisyonunda da (resim-24,25) İhlas Sûresi³⁴ bulunmaktadır. Bu yazıların da duvardakilerle birlikte yukarıda belirtilen dönemde yenilendiği anlaşılmaktadır.

9- AYASOFYA (ORHAN) CÂMİİ

İçinde bir rûhani konseyin toplanması sebebiyle meşhur olan bu yapı şehrin tam ortasında yer almaktadır. Orhan Gâzi zamanında 1331 yılında İznik'in alınmasıyla câmiye çevrilmiş, XVI. yüzyılda geçirdiği yangından sonra, Mimar Sinan tarafından tamir edilmiştir³⁵. XIX. yüzyıl başlarında fonksiyonunu kaybeden³⁶ ve üst yapısı yok olan yapı bugün müze olarak ziyaret edilmektedir. Duvarlarında halen izleri bulunan sıva üstü kalem işi ve hat eserleri de neredeyse kaybolmuştur. A. Saim Ülgen, mihrab üzerinde dikkate şayan kırmızı ve beyaz boyalı alçı tezyinat bulunduğunu belirtmişse de³⁷ bugün bunlardan bir eser yoktur (resim-26). Yapının güney batı köşesine çapraz konumda sonradan yapılmış olan mihrabın batı tarafındaki duvar üzerinde görülen izler, vaktiyle burada cephe boyunca devam eden bir yazı kuşağının olduğunu göstermektedir. Apsis ile mihrab arasında kalan geniş kemerin alt iç kısımlarında, satır halinde celî sülûs yazıyla güney tarafta "*Hakkun eşhedü en lâ ilahe illallah*" حق اشهد ان لا اله الا الله cümlesi (resim-27), bunun kuzey karşısında da silindiği için devamı okunamayan "*Küşâde bâd...(?)*" ... كشداه باد يشاد ibaresi (resim-28) bulunmaktadır. Doğudaki kemer altlarında da vaktiyle buna benzer yazıların bulunduğu düşünülmektedir. Apsisin batı cephesinde halen belirgin durumdaki celî sülûs *Besmele* (resim-29)den sonra gelen kısım okunamayacak derecede aşınmıştır. Bunun karşı tarafındaki doğu cephede "*Allah c.c.*" الله جل جلاله (resim-30) yazılıdır.

10- HACI MEHMED BEY ÇEŞMESİ

İznik Müzesi'nde bulunan 503 envanter numaralı kitabenin metninden, Hayreddinpaşazade Hacı Mehmed Bey'in 1160 (1747) tarihinde yaptırdığı çeşmeye ait olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe celî sülûs hattıyla, her biri iki sütuna ayrılmış paftalar içinde yedi satır olarak düzenlenmiştir (resim-31). Mermere

³⁴ Bu yazılar her nedense duvara ters olarak geçirilmiştir. Bu yüzden de okunamamaktadır. Belki de yenileme sırasında yanlışlıkla kalıbın ters kullanılmış olabileceği akla gelmektedir. Câmiinin duvarlarındaki kuşakta görüldüğü gibi müsennâ kompozisyonlarda metnin bir kısmı tersinden yazılsa da burada böyle bir durum söz konusu değildir.

³⁵ Ülgen, a.g.e, s. 55; Ayverdi, a.g.e., s.160

³⁶ Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "*İznik*", DİA, s.547

³⁷ Ülgen, a.g.e, s. 55

kabartma olarak hakkedilmiş olan kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

1. بارک الله چشمه سار بی بدل عین حیات / منبع زمزم شفا بخشا زلال ماء صاف
 2. یابدی الحاج محمد بیک افندی بی ریا / جدی خیرالدین باشا روحنه حیر مصاف
 3. وقفنی احیا ایدوب سعی جمیل الله تمام / از کرم خیرالحقندر وصف زاتی بی خلاف
 4. روح پاک والدینی بینه دلشاد ایلدی / برتو انوارنه کلسه سزادر انکشاف
 5. حق تعالی ایلسون خیراتتی هر دم قبول / مظهر سری دعا نجنا مما تحاف
 6. روزوشب بو ما جاری ایلدکجه رشحه ساز / اوله هریر قطره سی برماجرايه انطرف
 7. حرف جوهردار ايله تاریخ ایجون سویلر لیبیب / یابدی خیرالدین باشا زاده زیبا عین صاف
1. *Bârekallâh çeşmesâr-ı bî bedel 'ayn-ı hayat / Menba-ı zemzem şifâ bahşâ zülâl-i mâ-i sâf*
2. *Yapdı el-hâc Muhammed BeyEfendi bî riyâ / Ceddi Hayreddîn Paşa rûhuna hayr-ı musâf*
3. *Vakfını ihyâ idüb sa'y-ı cemîlu'llah tamâm / Ez kerem hayru'l-Hakkdır vasf-ı zâtî bî hilâf*
4. *Rûh-i pâki vâlidini yine dilşâd eyledi / Perteve envârına gelse sezâdır inkişâf*
5. *Hak Te'âlâ eylesin hayrâtını her dem kabül / Mazhar-ı sırrı duâ neccinâ mimmâ sehâf*
6. *Rûz u şeb bu mâ câri eyledikce reşha sâz / Ola her bir katresi bir mâcerâya intaraf(?)*
7. *Harf-i cevherdâr ile tarih için söyler Lebîb / Yapdı Hayreddîn Paşa zâde zibâ 'ayn-ı sâf*

Şair Lebîb Mehmed Efendi (1784-1867) ye ait kitabe metninin son satırında ebced hesabıyla tarih düşürüldüğü görülmektedir. Mu'cem tarih olarak isimlendirilen ve noktalı harflerin hesaplanmasıyla bulunan bu tarih 1160/1747 yılını vermektedir.

11- ÇEŞME KİTABESİ

İzmir Müzesi'nde 504 envanter numarasıyla kayıtlı 1285 (1868) tarihli bir çeşme kitabesi bulunmaktadır. Düzgün bir celi ta'lik ile yazılmış olan altı satırlık kitabede, diğer kısımlar sağlam olmasına rağmen, özellikle yaptıranın isminin geçtiği beşinci satırının -muhtemelen kasıtlı olarak- tamamen kazanmış olması ilginçtir (resim-32). Mermer üzerine kabartma olarak hakkedilen kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

1. لطفی جاریدر انک هر یر محلده صو کبی
2. آب اجرا ایلیوب بو چشمه قیلوب سنا
3. بو محله تشنه عطشی ریادن ایلیوب

4. ایچ حسن ایله حسینک عشقنه کل تازه ما

..... 5

6. ...نک اثر خیراتیدر سنه 1285

1. *Lutfi cârîdir anın her yer mahalde su gibi*

2. *Âb icrâ eyleyüb bu çeşmei kılub senâ*

3. *Bu mahalle teşne-i 'atşâ riyâdan eyleyüb*

4. *İç Hasan ile Hüsey'nin aşkına gel taze mâ*

5.

6. *...nın eser-i hayrâtıdır. Sene 1285*

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

VII. Hicri asırda yaşamış olan Yâkut Musta'simi (ö.698/1298-99), İbni Mukle ve bilhassa İbni Bevvab (Ali b. Hilal) ın yazıları üzerinde yaptığı uzun incelemeler sonucu, aklâm-ı sitte (altı çeşit yazı) de yeni bir üslup ortaya koymuştur. Aklâm-ı sittenin her birini öğrettiği altı talebesi kendisiyle beraber esâtize-i seb'a (yedi üstad) diye anılmaktadır. Talebeleri yoluyla üslubunun kısa zamanda İslam aleminde benimsenip örnek alınmasıyla Yâkut'a kıbletü'l-küttâb (hat-tatların kiblesi) lakabı verilmiştir³⁸.

Umumiyetle Yakut ve talebelerinden sonra Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar geçen süre içinde, yeni bir hat üslubunun ortaya çıkmadığı kabul edilmektedir. Ancak mimaride yer alan celî sülüs yazının, Selçuklu sülüsü adıyla yeni karakter kazanarak başarıyla devam ettiğini Konya Karatay Medresesi(1251), Sahip Ata Câmii (1258) ve İnce Minareli Medrese (1260-65) gibi Anadolu Selçuklu eserlerinde görmek mümkündür.³⁹ (resim-33,34,35).

Bu yapılardakilerle İznik eserlerinde görülen celî sülüs yazılar karşılaştırıldığında, bu yazı türünde Selçuklu tarzının, Osmanlı'nın bu ilk döneminde (Osman ve Orhan Gâzi zamanı) aynen devam ettiği anlaşılmaktadır. İznik Hacı Özbek Câmii (734/1333-34), Orhan Gâzi Câmii (735/1334-35), Hacı Hamza Câmii (746/2345-46) ve Türbesi (750/1349-50) kitabeleri bu hususta örnek gösterilebilir (resim-68,69). Bu kitabelerde görülen küt zülfeler, yukarıdan aşağıya doğru incelenerek devam eden dik çizgiler, dikey harflerin uçlarında görülen sola doğru cılız dönüşler Selçuklu geleneğini yansıtmaktadır.

Osmanlı döneminin başlangıcından Fatih devrine kadar celî sülüste gerek harf yapısı gerekse istif yönünden aklâm-ı sitte derecesinde başarı sağlanamamış olsa da⁴⁰, bu devrede bir kısım gelişmeler de yok değildir. Sülüs ve celî sülüste ilk değişiklik belirtileri Murat Hüdâvendigar (1360-1389) zamanında başlamıştır. Bilhassa celî sülüste Selçuklu tesirinden yavaş yavaş bir uzaklaş-

³⁸ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul, 1999, s. 73

³⁹ Serin, a.g.e., s. 95

⁴⁰ Derman, Uğur, "Türk Hat Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara, 1993, s.385

ma olduğu görülür. Bu devrin kitabelerindeki dikey harflerin uçlarında görülen kılıç ucuna benzer cılız dönüşler yerini daha küt bir görünüme bırakmıştır. 1388'de yapılan İznik Nilüfer Hatun İmâreti kitabesi bu gelişmenin en canlı örneğidir (resim-10)⁴¹. Dikey harflerin belli aralıklarla ve birbirine paralel biçimde sıralanması, kalem hareketlerinin kıvraklık ve keskinliği, yazı içerisinde nokta ve harekeye çok az yer verilip tezyinatın hiç kullanılmaması da yeni oluşmaya başlayan Osmanlı celi üslubunun habercisidir⁴². Yine Nilüfer Hatun İmâreti ve 1378-1392 yılları arasında yapılan Yeşil Câmî'in kitabelerinde görüldüğü gibi, dikey harflerin kısa ve küt zülfeleri de giderek daha ince ve uzun bir hal almıştır. (resim-10,6) İznik, Bursa ve Edirne'deki celi yazılarda görülen bu gelişmeler, XV. asır sonlarında Şeyh Hamdullah (1436-1519) ile kurulacak olan Osmanlı yazı üslubunun hazırlık belirtileri olarak değerlendirilebilir.

İznik mimari eserlerinde celi sülüs dışında müzeyyen (tezyîni) kûfi, ma'kılî ve celi ta'lîk yazıları da kullanılmıştır. Yeşil Câmî'in son cemaat yeri pencere alınlığında ve mihrab üstünde bulunan, müzeyyen kûfi yazılar bu yazı türünün bu dönemde de başarıyla devam ettiğini göstermektedir (resim-8,9). Ancak Mahmud Çelebi Câmîi'nin kubbe ve duvarlarında bulunan celi sülüs, müzeyyen kûfi ve ma'kılî tarzındaki siva üzeri yazıları tamirat sırasında özelliğini kaybetmiş durumdadır.

İran asıllı nesta'lik yazının XV. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına gelip ta'lik adıyla varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.⁴³ Edirne'de 838/1435 tarihli Dârûhadis Câmîi ile 860/1455 tarihli Selçuk Hâtun Mescidi kitabeleri bu yazının kitabelerde kullanılan, şimdilik tespit edilmiş ilk numuneleridir.⁴⁴ İznik eserlerinde bu yazı ile yazılmış tek örnek İznik Müzesi'nde bulunan 1285/1868 tarihli çeşme kitabesidir. Kitabenin yazıldığı XIX. yüzyıl ta'lik yazıda Osmanlı üslubunun olgunlaştığı bir dönemdir. Nitekim hattat imzası bulunmayan bu kitâbe de bu üslubu yansıtan başarılı bir örnektir (resim-32).

Kaynaklar:

- » AKTEPE, Münir, "Çandarlı", DİA., İstanbul 1993, c. VIII., s. 209-2011.
- » _____, "Çandarlı" İbrahim Paşa, DİA. İstanbul 1993 c. VIII., s. 213-214.
- » _____, "Çandarlı" Kara Halil Hayreddin Paşa, DİA., İstanbul 1993, c. VIII, s. 214-215.
- » ALPARSLAN, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999.
- » ARSEVEN, Celal Esat, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, ts.
- » ASLANAPA, Oktay, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, İstanbul 1977.
- » _____, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.
- » _____, "İznik'te Türk Mimari Eserleri", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, s. 224-225.
- » AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, c. I, İstanbul 1966.
- » _____, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, İstanbul 1972.
- » ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "İznik", DİA, İstanbul 2001, c. XXIII s.547-549.
- » DERMAN, Uğur, "Türk Hat Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993, s. 373-396
- » EYİCE, Semavi, "İznik", DİA, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 543-545.
- » _____, "Hacı Özbek Câmîi", DİA, İstanbul 1996, c. XIV, s. 492.

⁴¹ Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 27

⁴² Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 70.

⁴³ Derman, a.g.e., s. 382.

⁴⁴ Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 461.

- » _____, “Hacı Hamza Bey Mescidi ve Türbesi”, DİA., c. XIV., İst. 1996, s. 479.
- » GÜNEŞ, Ahmet, “İznik”, DİA, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 545-547.
- » HAMMER, Devleti Osmaniye Tarihi, çev. Mehmet Atâ, c. I, İstanbul 1329.
- » HOCA SADETTİN Efendi, Tacü't-Tevarih, çev. İsmet Parmaksızoğlu, c. I, Ankara 1999.
- » KOMİSYON, Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. IV, Ankara 1986.
- » KOMİSYON, MEB, Örnekleriyle Türkçe Sözlük, İstanbul 2000.
- » KOYUNLUOĞLU, Memduh Turgut, İznik ve Bursa Tarihi, Bursa 1935.
- » OCAK, A.Yaşar, “Hacı Özbek Mescidi-Kitabe”, Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c. IV, Ankara 1986, s. 205.
- » ÖNKAL, Hakkı, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara, 1992.
- » PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. II, İstanbul 1983.
- » SERİN, Muhittin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 1999.
- » SÖNMEZ, Zeki, Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Ankara 1995.
- » ŞEMSEDDİN SÂMİ, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1989.
- » TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı, Ankara 2001.
- » ÜLGİN, A. Saim, “İznik’te Türk Eserleri”, Vakıflar Dergisi, sy. I, Ankara 1938.
- » YETKİN, Suut Kemal, İslam Sanatı Tarihi, Ankara 1954.

RESİMLER LİSTESİ (Resim alt yazıları)

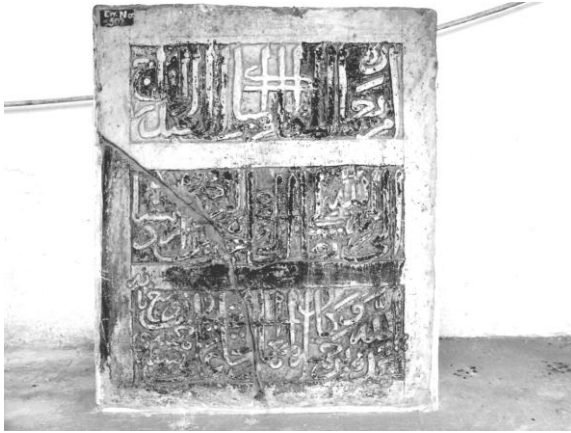
Resim 1 Hacı Zeynel (Hacı Özbek) Câmii kitabesi

Resim 2 Orhan Gâzi İmareti kitabesi

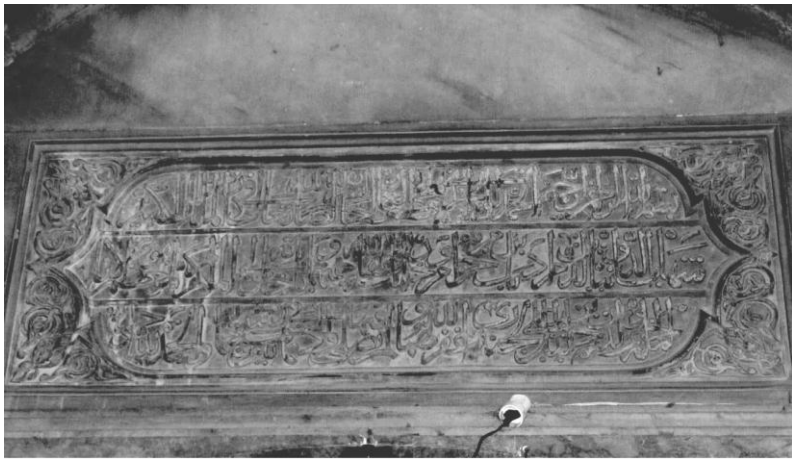

Resim 3 Hacı Hamza (Çukur) Câmii kitabesi

Resim 4 Hacı Hamza Türbesi kitabesi

İ
S
T
E
M
21/2013

Resim 5 Yeşil Cami'in iç kapısı üzerindeki kitabesi

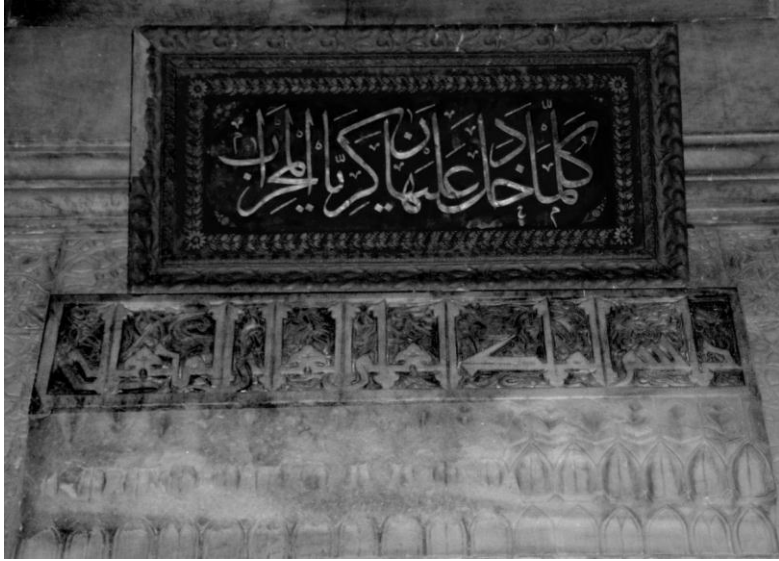
Resim 6 Yeşil Cami revak girişi üzerindeki kitabe

Resim 7 Yeşil Cami kitabesinde mimar isminin kaydı

Resim 8 Pencere alınlığındaki tezyinat ve kûfi besmele

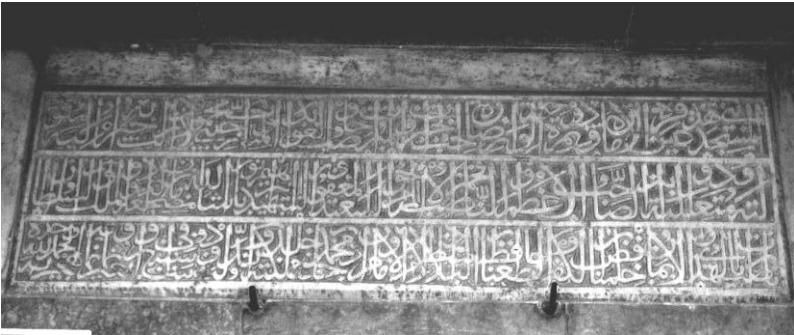
Resim 9 Yeşil Cami mihrabı üzerindeki kûfi yazı

Resim 10 Nilüfer Hatun İmaretî kitabesi

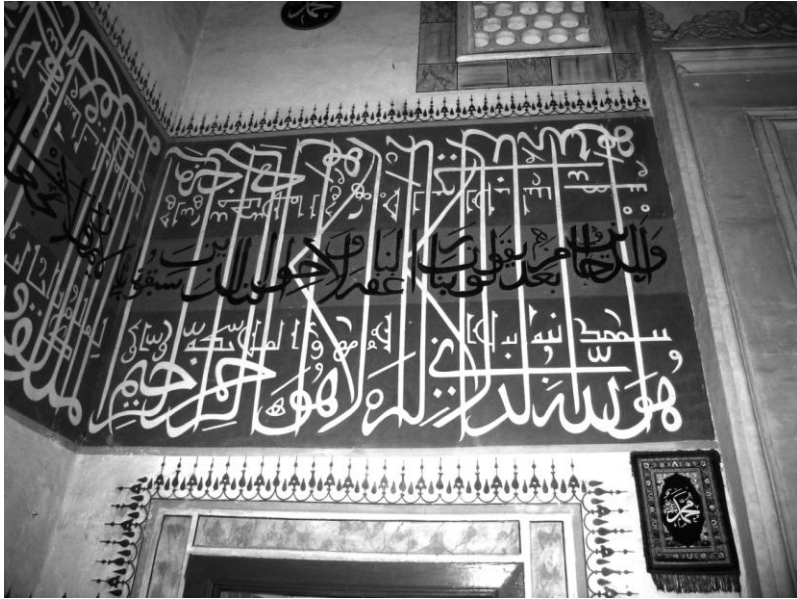
Resim 11 İbrahim Paşa İmaretî kitabesi

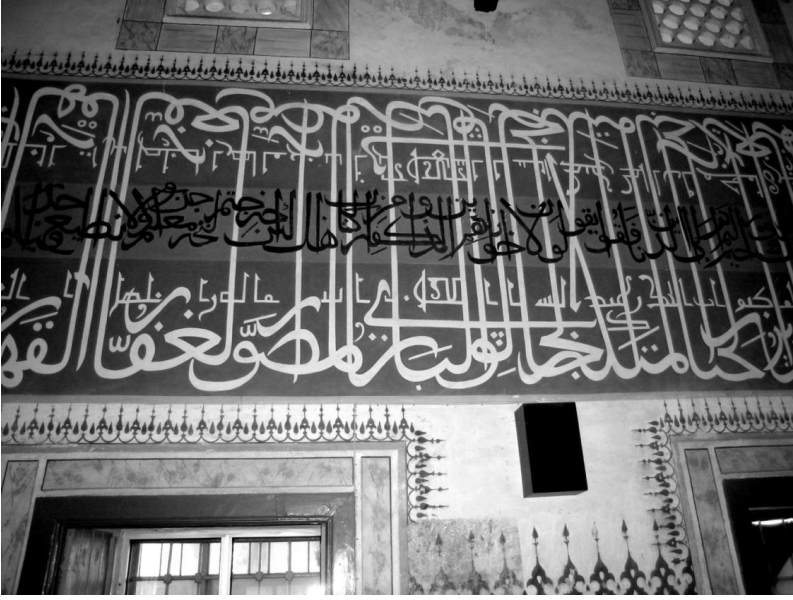
Resim 12 Mahmut Çelebi Câmîi kitabesi

Resim 13 Mahmut Çelebi Câmii duvar yazıları

Resim 14 Mahmut Çelebi Câmii duvar yazıları

Resim 15 Mahmut Çelebi Câmii duvar yazıları

Resim 16 Mahmut Çelebi Câmii duvar yazıları

Resim 17 Mahmut Çelebi Câmii duvar yazıları

Resim 18 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 19 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 20 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 21 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 22 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 23 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 24 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 25 Mahmut Çelebi Câmii kubbe yazıları

Resim 26 Ayasofya (Orhan) Orhan Câmii mihrabı

j
S
T
E
M
21/2013

Resim 27 Ayasofya (Orhan) Câmii kemerinde kalan yazılar

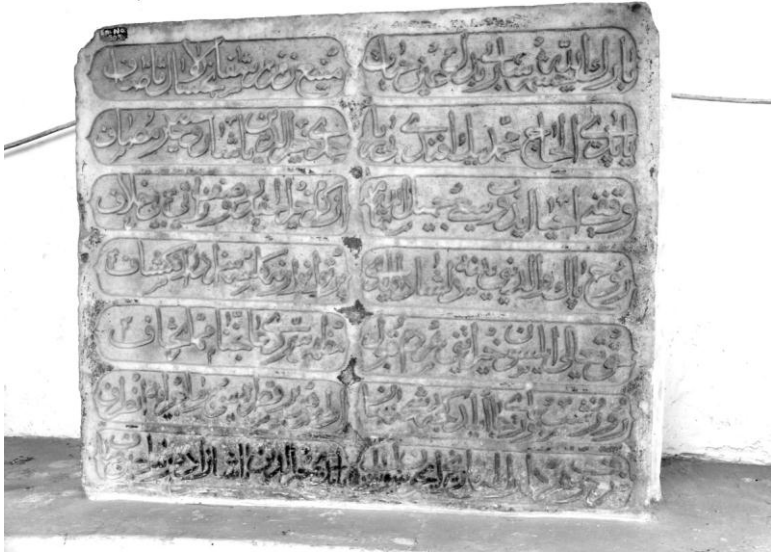
Resim 28 Ayasofya (Orhan) Orhan Câmii kemerinde kalan yazılar

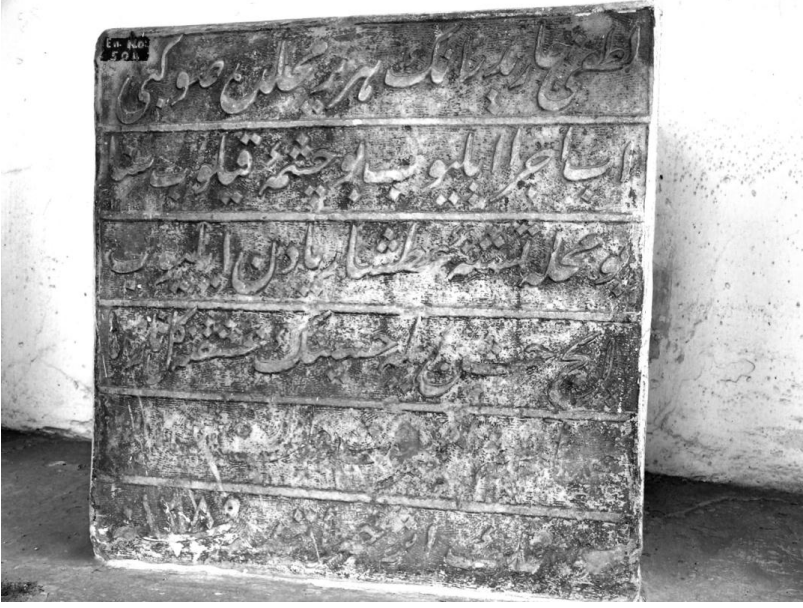
Resim 29 Ayasofya apsis cephesindeki yazılar

Resim 30 Ayasofya apsis cephesindeki yazılar

Resim 31 Hacı Mehmet Bey Çeşmesi kitabesi

Resim 32 Celfî ta'lik çeşme kitabesi

Resim 33 Karatay Medresesi portal yazılarından

Resim 34 Sahibata Câmii portal yazılarından

Resim 35 İnce Minareli Medrese portalinden